

Оксана Григорівна Бортнік

доцент, кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін факультету № 4
Харківського національного університету внутрішніх справ

Тетяна Сергіївна Білозор

курсант групи 301 факультету № 4
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОБМЕЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ПІД ЧАС ДІЇ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ

Відповідно до ст. 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Таким чином, разом із положеннями ст. 8 та 64 Конституції України імпліцитно закріплено вимоги щодо обмежень прав і свобод, що відповідають основним транснаціональним стандартам, які у значенні Конвенції з захисту прав людини та основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини та інших міжнародних організацій відповідають принципу пропорційності як умові та необхідному наслідку реалізації принципу верховенства права. Основними засадами, яким повинні відповідати обмеження суб'єктивних прав, є їх встановлення законом та відповідно до закону. Правовий припис, яким встановлюються обмеження права, повинен бути таким, щоб не допустити свавілля з боку особи, яка буде застосовувати заходи, а отже, повинен бути доступним та чітко визначеним та сформульованим. Таке положення є гарантією принципу правової визначеності. Обмеження права є допустимим, якщо воно призначене для легітимної мети; заходи повинні бути придатними для досягнення цієї мети; вжиті заходи повинні бути необхідними у зв'язку з тим, що не існує інших, які могли б аналогічним чином досягти тієї ж мети з меншим ступенем обмеження; мусить

існувати сумірний зв'язок між важливістю досягнення мети та обмеженням права (пропорційність у вузькому значенні) [1].

У цивільному процесі положення щодо пропорційності врегульовано положеннями ст. 11 ЦПК України, які безпосередньо стосуються визначення судом порядку здійснення провадження у справі через встановлення обставин, в умовах яких можливо допустити обмеження щодо здійснення певного процесуального права учасника процесу. У цьому контексті постає питання з визначення співвідношення розсуду законодавця при нормативному закріпленні правообмежень та розсуду суду під час розгляду конкретної цивільної справи при встановленні процесуальних правообмежень, що встановлюються законом тимчасово, зокрема, з підстав дії надзвичайних обставин – карантинних заходів.

Загалом поділяючи наукову позицію про віднесення правових обмежень до способів правового впливу, який є відмінним від правового регулювання [2; 3], слід відзначити й про відмінність способів правового впливу та способів правового регулювання. Способами правового впливу є відповідні правові стимули та правові обмеження, що мають ціннісно-мотиваційний вплив позитивного чи негативного характеру на інтереси особи. Їх системна дія у праві проявляється в тому, що вони отримують відповідне відображення у механізмі правового регулювання у нормах права через відповідні способи (дозволи, зобов'язання, заборони), юридичні факти, правові санкції тощо, впливаючи тим самим на здійснення суб'єктивного права.

Правові стимули та обмеження щодо порядку реалізації процесуального права можуть бути виражені через певні умови переборного або непереборного характеру, наявність або відсутність яких дозволяє чи не дозволяє здійснення правомочностей, що складають зміст права. Такими умовами в рамках встановлення процедури реалізації права є й юридичні факти, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення процесуальних правовідносин, що встановлюються гіпотезою правової норми. Тому правовими обмеженнями процесуальних прав можна визнати встановлені нормами цивільного процесуального права межі юридично дозволеної поведінки та умови реалізації

права (зокрема, порядок його реалізації), що обумовлені необхідністю та придатністю для досягнення легітимної мети.

До відповідних умов реалізації права, зокрема, можна віднести й процесуальні строки, які можуть встановлюватись законом або судом, перебіг яких може мати значення правоутворюючих, правозмінних та присічних юридичних фактів. Відповідно до п. 3 ст. 12 Закону України від 30 березня 2020 року № 540-ІХ [4] певні процесуальні строки у цивільному процесі продовжуються на строк дії карантину з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби. Такі заходи мали на меті створити правові стимули у якості пільгових умов для реалізації учасниками справи свої процесуальних прав та виконання обов'язків, враховуючи соціальні та економічні обмеження, обумовлені карантинном. Втім, відповідними положеннями не встановлено можливості продовження або зупинення, зокрема, строків для відкриття провадження у справі. Водночас щодо значної кількості позовних заяв, поданих під час дії карантину, судами процесуальні рішення щодо відкриття за ними проваджень приймалися через місяць і більше. Значна кількість справ, що стосуються захисту прав дітей (позбавлення батьківських прав, відібрання дитини, визначення місця проживання дитини), осіб, які потребують призначення опікуна чи піклувальника, їх заміни, звільнення від повноважень опікуна або піклувальника у разі невиконання особою своїх обов'язків, порушення прав підопічного та інших залишились на тривалий строк на етапі «призначено складу суду», а згодом розгляд справ був призначений не з дня надходження заяви до суду, а з дня набрання чинності ухвалою про відкриття провадження у справі. У цьому контексті слід зазначити, що не передбачені законом правообмеження є порушенням порядку відправлення правосуддя.

Щодо законодавчого закріплення продовження строків розгляду справ, що на практиці вплинуло на додаткові затримки у вирішенні справ, слід зазначити, що відповідні заходи із очевидністю були необхідними та обґрунтовані легітимною метою. Водночас залишились неврегульованими критерії розсуду суду щодо меж такого продовження, зважаючи на особливе значення певних

справ для осіб, в інтересах яких вирішується справа, захисту прав у тих випадках, коли строки є визначальними. Отже, відповідні зміни до цивільного процесуального законодавства хоча й мали мету забезпечення прав учасників процесу, водночас допустили неправомірні правозастосовні правообмеження.

Дотримання принципу пропорційності правообмежень є однією з основних умов пропорційності прийнятих державою заходів під час надзвичайних обставин у країні за умови дії карантину [5]. Заходи, які встановлюються законом навіть за таких умов, не повинні мати приводу для необґрунтованого розсуду суду. Зважаючи на істотні складові принципу пропорційності, слід виходити зі збереження суті права, здійснення якого може бути обмежено навіть при передбаченні позитивних способів правового впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ariel L. Bendor, Tal Sela. How proportional is proportionality? *International Journal of Constitutional Law*, Volume 13, Issue 2, April 2015, P. 530-544. URL : <https://doi.org/10.1093/icon/mov028> <https://academic.oup.com/icon/article/13/2/530/735723> (дата звернення: 20.05.2020).
2. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве : 2 изд. перераб. и доп. М. : Юрист, 2004. 250 с.
3. Калюжний Р. А., Лапка О. Я., Пікуля Т. О. Правові стимули в механізмі правового стимулювання. К. : «МП Леся», 2013. 204 с.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID19): Закон України від 30.03.2020 № 540-IX. *Офіційний вісник України*. 2020. № 30. Ст. 1059.
5. Respecting democracy, rule of law and human rights in the framework of the COVID-19 sanitary crisis: a toolkit for member states: 07.04.2020 № SG/Inf(2020)11 / Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/sginf-2020-11-respecting-democracy-rule-of-law-and-human-rights-in-th/16809e1d91> (дата звернення: 22.05.2020).